

Κακή συμπεριφορά: Ιστορική αναδρομή στις διαταραχές διαγωγής

E. Jane Costello και Adrian Angold

Εισαγωγή

Οι διαταραχές διαγωγής αποτελούν την αρχαιότερη διαγνωστική κατηγορία για τη σύγχρονη παιδοψυχιατρική. Ακόμα και πριν την γέννηση της ψυχιατρικής και της ψυχολογίας οι άνθρωποι αγωνιούσαν για το τι να κάνουν με την ανεξέλεγκτη συμπεριφορά των παιδιών. Συνεχίζουμε να αγωνιούμε. Και όχι μόνο αυτό, αλλά συνεχίζουμε να αγωνιούμε για τα ίδια ερωτήματα.

Τα ερωτήματα αυτά, που φαίνεται να έχουν απασχολήσει τους ανθρώπους διαχρονικά και αφορούν στην ανεξέλεγκτη συμπεριφορά των παιδιών, συνοψίζονται σε τρεις αλληλοεπικαλυπτόμενες κατηγορίες:

Ερωτήματα που αφορούν στην σχέση οικογένειας – πολιτείας με στόχο τον έλεγχο των παιδιών.

Μπορεί η πολιτεία να επηρεάσει τον τρόπο που οι γονείς συμπεριφέρονται στα παιδιά τους;

Μπορεί η πολιτεία να θεωρήσει τους γονείς υπεύθυνους για την συμπεριφορά των παιδιών;

Ποιες είναι οι ευθύνες της πολιτείας στην ανατροφή των παιδιών, και ειδικά των παιδιών που η οικογένεια τους δεν μπορεί να τα ελέγξει;

Ερωτήματα που αφορούν την προσωπική ευθύνη.

Τι κάνει μία πράξη κατακριτέα; Είναι η ίδια η πράξη ή το κίνητρο πίσω από αυτή;

Σε ποια ηλικία ή σε ποιο αναπτυξιακό στάδιο μπορεί να καταλογισθεί ευθύνη στο άτομο που την διαπράττει; Η ευθύνη αυτή αφορά συνολικά την κατακριτέα πράξη ή μπορούμε να έχουμε διαβαθμίσεις; Η προσωπική ευθύνη αλλάζει με την φύση της πράξης;

Υπάρχει δεδομένη παραβατική πράξη για όλες τις ηλικίες ή υπάρχουν πράξεις που έχουν κυρώσεις μόνο στην περίπτωση που τις διαπράττουν παιδιά;

Ερωτήματα που αφορούν τον αρμόδιον ρυθμιστικόν φορείς για τα παιδιά με ανεξέλεγκτη συμπεριφορά.

Κάτω από ποιες συνθήκες τα ανεξέλεγκτα παιδιά είναι ευθύνη της οικογένειας, του νομικού συστήματος, της θρησκείας, του εκπαιδευτικού συστήματος, των κοινωνικών λειτουργών ή του ιατρικού συστήματος;

Ποιος είναι ο κατάλληλος ρόλος της πρόληψης, αποκατάστασης, αποτροπής και μεταρρύθμισης μέσα σε αυτούς τους φορείς που μπορεί να ανταπεξέλθει στην πρόκληση των παιδιών εκτός ελέγχου;

Στην πρώτη ενότητα αυτού του κεφαλαίου θα επιχειρήσουμε μια ιστορι-

κή αναδρομή με θέμα τον τρόπο με τον οποίο διαφορετικές κοινωνίες έχουν αντιμετωπίσει αυτά τα ερωτήματα. Μετά από αναζήτηση για πάνω από 3000 χρόνια και αναριθμητες προσπάθειες για τη ρύθμιση της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς, διαφαίνονται πέντε αλληλοκαλυπτόμενες προσεγγίσεις στον τρόπο αντιμετώπισης των παραβατικών παιδιών: ο θρησκευτικός (η παραβατικότητα ως αμαρτία), ο νομικός (η παραβατικότητα ως έγκλημα), ο ιατρικός (η παραβατικότητα ως ασθένεια), ο κοινωνικός (η παραβατικότητα ως αντίδραση στο περιβάλλον) και ο εκπαιδευτικός (η παραβατικότητα ως άγνοια). Λόγω περιορισμένου χώρου σε αυτή την έκδοση, θα εστιάσουμε στους τρεις πρώτους τρόπους. Θα αναζητήσουμε σε ποιο βαθμό ο καθένας από αυτούς χρησιμοποιήθηκε για να απαντήσει στα είδη των ερωτημάτων που συνοψίσαμε παραπάνω. Θα προτείνουμε μια νέα προσέγγιση για την εξέταση της διαταραχής διαγωγής: αυτή της εξελικτικής ψυχολογίας, με κύριο μέλημα την εξέταση των δύο βασικών στοιχείων της διαταραχής, την προσπάθεια εξαπάτησης του άλλου και την επιθετικότητα, μέσα στο κλίμα των πιέσεων που δέχεται το ανθρώπινο είδος κατά την εξελικτική διαδικασία των χρόνων.

Σημείωμα για την ορολογία

Σύμφωνα με τον August Aichborn, τον πρώτο που εφάρμοσε τις ψυχαναλυτικές έννοιες και μεθόδους στα παιδιά με ανεξέλεγκτη συμπεριφορά: Ένας αυτηρός ορισμός και οριοθέτηση αυτών των ομάδων είναι δύσκολος γιατί παρεισφρύουν η μία μέσα στην άλλη. Αυτές οι περιπτώσεις μάς είναι οικείες από την καθημερινή παρατήρηση, την κοινωνική υπηρεσία, την συμβούλευτική παιδιών, το δικαστήριο ανηλίκων και σε παρόμοιες επαφές» (Aichhorn, 1935, σελ.4). Σε αυτό το κεφάλαιο έχουμε χρησιμοποιήσει μία πληθώρα όρων για να χαρακτηρίσουμε τα «κακά» παιδιά - ανεξέλεγκτα, αδιόρθωτα, παραβατικά, εγκληματικά, δύστροπα, ακοινώνητα, αντικοινωνικά - με βασικό γνώμονα την ιστορική περίοδο και το περιβάλλον. Μια ιστορική προσέγγιση που να αφορά συγκεκριμένα τον όρο «διαταραχές διαγωγής» θα έπρεπε να περιορίζεται χρονικά στις τελευταίες δεκαετίες, χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο αποδόθηκε ο συγκεκριμένος όρος από τα ICD και DSM κριτήρια για να περιγράψει ένα εύρος ανεξέλεγκτων συμπεριφορών.

Η σχέση μεταξύ οικογένειας και πολιτείας στον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών

Πρώιμα έργα

Σε παλαιότερες πηγές που αναφέρονται στον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών αλλά και των ενηλίκων, παρατηρείται η απόλυτη απόδοση της ευθύνης αυτού του ελέγχου στο άτομο ή στην οικογένεια, με λίγη ή καθόλου εξωτερική ανάμειξη του περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, στην Ιλιάδα, που γράφτηκε γύρω στο 800 π.χ., όταν ο Αγαμέμνονας πήρε την αγαπημένη σκλάβια του Αχιλλέα, την Βρισιήδα, ο Αχιλλέας ανέλαβε δράση από μόνος του για να την πάρει πίσω (απέχοντας από τη μάχη εναντίον της Τροίας) ώστε να εξαναγκάσει τον Αγαμέμνονα να την επιστρέψει. Παρόλο που οι γεροντότεροι προσπάθησαν να πείσουν τον Αγαμέμνονα να επιστρέψει το λάφυρο που πήρε, δεν άσκησαν εξουσία ούτε προσέφυγαν στον νόμο - γιατί απλώς δεν υπήρχε νόμος που να αναφέρεται σε μια τέτοια συμπεριφορά - ούτε φορέας που να επιβάλει κάποιο είδος τιμωρίας (McKenzie, 1981). Ακόμα και όταν η δημόσια αρχή, όπως την εκπροσωπούσε ο άρχοντας και αργότερα η πολιτεία, ανέλαβε την ευθύνη να

3 Ιστορική αναδρομή

ορίσει την εγκληματική πράξη και την τιμωρία της, όπως είδαμε να συμβαίνει στους κώδικες που δημιούργησαν οι Δράκων και Σόλων στον έβδομο και έκτο αιώνα π.Χ., η οικογένεια, και ειδικά ο πατέρας, διατηρούσε την απόλυτη εξουσία και ευθύνη στην ανάπτυξή των παιδιών.

Παρ' ότι οι γονείς είχαν δικαίωμα ζωής ή θανάτου πάνω στα παιδιά τους και την ανάπτυξή τους η συγκεκριμένη κοινωνία δεν ήταν αδιάφορη για τα αποτελέσματα αυτής της αναπτυξιακής διαδικασίας. Από τις απαρχές των ιστορικών καταγραφών, οι άνθρωποι φαίνονται σίγουροι ότι οι γονείς που δεν μεγαλώνουν σωστά τα παιδιά τους θέτουν την ίδια την κοινωνία σε κίνδυνο. Για παράδειγμα, τον έκτο αιώνα π.χ. στην Ινδία, ο Βούδας περιγράφει την συνάντηση νέων ανδρών που ήταν «παρορμητικοί, σκληροί και άπληστοι». Στη συνέχεια σχολιάζει τις οικογένειες τους και τους φίλους τους: τους τάιζαν καλό κρέας και τους χαΐδολογόσαν, με αποτέλεσμα να «γυρνοβολάνε λεηλατώντας και τρώγοντας, να προσβάλλουν τις γυναίκες και τα κορίτσια της φυλής» (Anguttara-Nikaya, III: 63). Είναι σαφές ότι ο Βούδας θεωρεί τους γονείς υπεύθυνους για την κατάρτιση των παιδιών τους.

Οι γονείς πρέπει να περιορίζουν τα παιδιά τους από την κακία, να τα εκπαιδεύσουν για ένα επάγγελμα, και στον κατάλληλο χρόνο να τους δώσουν την περιουσία τους. Σαν αντάλλαγμα το παιδί οφείλει να διατηρήσει την οικογενειακή παράδοση και να μην διαπράξει έγκλημα που θα αμαρώσει όχι μόνο το δικό του όνομα αλλά και το όνομα όλης της οικογένειας (*Sacred Books of Buddhists*, IV, 181, αναφ. Ratnapala & Ward, 1993).

Στην Εβραϊκή παράδοση, αν και η ιστορία του Αβραάμ και Ισαάκ υποδεικνύει την απόλυτη πατρική εξουσία πάνω στην ζωή και στο θάνατο, το βιβλίο Δευτερονομία, γραμμένο τον έβδομο αιώνα π.Χ., δείχνει τους γονείς να στρέφονται στην πολιτεία για βοήθεια όταν αντιμετωπίζουν πρόβλημα στη διαπαίδαγώγηση του παιδιού τους.

18. Εάν ένας άνθρωπος έχει έναν επαναστατικό και επίμονο γιο, που δεν υπακούει στον πατέρα του ή στη μητέρα του και ενώ έχουν προσπαθήσει να τον σωφρονίσουν δεν εισακούνται,
19. Τότε πρέπει ο πατέρας του και η μητέρα του να τον εξαναγκάσουν να έρθει μπροστά στους γεροντότερους της πόλης τους και να υποστεί το βάρος της πράξης του
20. Και οι γονείς θα πουν στους γεροντότερους της πόλης, «Αυτός ο γιος μας είναι επίμον και επαναστάτης και δεν μας υπακούει, είναι ένας απόκληρος και αλκοολικός»
21. Και όλοι οι άντρες αυτής της πόλης θα τον λιθοβολήσουν μέχρι να πεθάνει: έτσι θα κάνετε το κακό να φύγει μακριά από εσάς, και όλο το Ισραήλ θα ακούσει και θα φοβηθεί. (Δευτερονομία 21, 18-21)

Αντά τα κείμενα, από διαφορετικές ηπείρους, γραμμένα 2000 χρόνια πριν, αντανακλούν παλιότερες παραδόσεις και καταγράφουν τρεις σημαντικές θεματικές ενότητες που εμφανίζονται συνέχεια στους επόμενους αιώνες: ότι οι οικογένειες έχουν σημαντική έως και απόλυτη εξουσία πάνω στα παιδιά τους, αλλά ταυτόχρονα έχουν και ευθύνες απέναντι τους, ότι ο υπόλοιπος πληθυσμός έχει προσδοκίες από το πώς οι οικογένειες αναθρέφουν τα παιδιά τους, και ότι η πολιτεία θα επέμβει για να τιμωρήσει τα παιδιά αν οι γονείς τους αποτύχουν στην ανατροφή τους.

Η Αγγλο-Αμερικάνικη παράδοση

Την παράδοση της κοινής ευθύνης των ευρύτερων συγγενών για το έγκλημα που διαπράττει ένας άνθρωπος υποστηρίζει το πρώτο σύστημα νομοθεσίας των Αγγλων. Για παράδειγμα, ένας νόμος από τον έβδομο αιώνα μ.Χ. λέει:

Αν κάποιος κλέψει, ενώ η γυναίκα του και τα παιδιά του δεν το γνωρίζουν, ας πληρώσει 60 σελίνια ως τιμωρία. Άλλα αν κλέψει και το σπίτι του το γνωρίζει, ας γίνονται όλοι δούλοι. Ένα αγόρι 10 ετών μπορεί να είναι μυημένος στην κλοπή. (Thorpg, 1480, σελ.103)

Εδώ φαίνεται ότι στο αγόρι των 10 ετών συμπεριφέρονται σαν να είναι ενήλικος που έχει μερίδιο ευθύνης στην κλοπή μαζί με την υπόλοιπη οικογένεια, ακόμα και όταν το αδίκημα έχει τελεστεί από έναν ενήλικα. Η στάση περί ενοχής των παιδιών αλλάζει το δεύτερο μισό της πρώτης χιλιετίας μ.Χ. Οι νόμοι του δέκατου αιώνα μ.Χ. του βασιλιά Αθελστάν αναφέρουν ότι ο κλέφτης θα δοθεί πίσω στους συγγενείς του αν αυτοί πληρώσουν «ασφάλεια» γι' αυτόν, αλλά ένα παιδί μικρότερο από 12 χρονών δεν θα συλληφθεί για κλοπή, και «κανένα άτομο νεότερο από 15 δεν θα εκτελεσθεί εκτός εάν αντισταθεί ή προσπαθήσει να το σκάσει και δεν παραδοθεί», και πρέπει να μπει στην φυλακή μέχρι να δώσουν αποζημίωση οι συγγενείς του (Thorpg, 1840).

Όταν πια η πολιτεία βρέθηκε στη θέση να επιβάλλει τιμωρία απευθείας στον ένοχο, και δεν μπορούσε να επαναπαύεται στον έλεγχο που ασκούσαν οι συγγενείς για τον έλεγχο της συμπεριφοράς, αναγκάστηκε να ασχοληθεί με τα παιδιά - παραβάτες απευθείας, χωρίς ενδιάμεσους στην οικογένεια.

Δεν ήταν όλη η νομοθεσία εκείνης της ιστορικής περιόδου προσανατολισμένη στο να καταστείλει την «εγκληματική», «περιθωριακή» συμπεριφορά όπως την περιγράφουμε σήμερα. Για παράδειγμα, μεγάλο μέρος της νομοθεσίας στο Μεσαίωνα, που αφορούσε και στη συμπεριφορά των παιδιών, αναφερόταν στην άσκηση ελέγχου του δασκάλου πάνω στους μαθητευόμενους του: στις περισσότερες περιπτώσεις υπήρχε διαιτησία παρά παραπομπή σε τυπικό δικαστήριο. Βρίσκουμε, επίσης, αναφορές σε υποθέσεις που αφορούν την καταδίκη παιδιών για αιρετικές πράξεις και μαγεία, και σε αυτές τις περιπτώσεις το νεαρό της ηλικίας δεν αποτελεί ελαφρυντικό: για παράδειγμα, το 1716, ένα 11χρονο κορίτσι, η Elizabeth Hicks, εκτελέστηκε για μαγεία. Άλλα και σε πολλά νέα παιδιά είχαν απαγγελθεί κατηγορίες για ανεξέλεγκτη συμπεριφορά όπως την εννοούμε σήμερα, και τα δικαστήρια έπρεπε να αποφασίσουν πως θα γνωμοδοτήσουν. Και σε αυτή τη διαδικασία, έπρεπε ουσιαστικά να αποφασίσουν ποιον να θεωρήσουν υπεύθυνο για το έγκλημα.

Η ανάπτυξη της έννοιας της προσωπικής ευθύνης

Πλάτωνας, ευθύνη και ενοχή

Η Πλατωνική παράδοση, μια παράδοση που έχει αποτελέσει μίτο για τη Δυτική στάση απέναντι στην Ηθική, και ακόμα και σήμερα μια από τις πιο εκλεπτυσμένες παραδόσεις, αναλύει τη σχέση μεταξύ επιβλαβούς πράξης και ποινικής ευθύνης. Όταν ο Αγγλικός νόμος ορίζει την ποινική ευθύνη εκ προθέσεως (*mens rea*), ο Πλάτωνας κάνει ένα σαφή διαχωρισμό μεταξύ ευθύνης και απόδοσης ενοχής. Κανείς δεν διαπράττει έγκλημα με προθυμία (Laws, Book, 9), μολαταύτα, είμαστε υπεύθυνοι για τις πράξεις μας (Gorgias 467). Τα άτομα, ακόμα και τα μικρά παιδιά, είναι υπεύθυνα για το κακό που προκαλούν, και το θύμα τους δικαιούται αποκατάστασης, ακόμα και αν η ζημιά προκλήθηκε από αμέλεια και ο θύτης είναι μικρό παιδί. Η απόδοση ενοχής, όμως είναι ένα άλλο θέμα, που αφορά στη φυσική προδιάθεση του ατόμου. Στην ουσία, ο Πλάτωνας διαφοροποιεί έναν καλό άνθρωπο από έναν εγκληματία βάσει της φυσικής του προδιάθεσης - του χαρακτήρα- και όχι της ίδιας της πράξης. Ονομάζει τρεις πηγές εγκληματικής προδιάθεσης: το έγκλημα ως άγνοια (Πολιτεία), το

5 Ιστορική αναδρομή

έγκλημα ως διαταραχή ή αποδιοργάνωση (*Nόμοι*), και το έγκλημα ως ασθένεια (*Tίμαιος*). Παρ' όλα αυτά, δεν υπαινίσσεται πουθενά ότι ο εγκληματίας επιδιώκει το κακό, αλλά φαίνεται να μη γνωρίζει το προσωπικό του όφελος και δρα ενάντια στα δικά του συμφέροντα (Mackenzie, 1981). Αντί, λοιπόν, η απάντηση του νομοθέτη να αφορά μόνο την απόδοση δικαιοσύνης, πρέπει να εστιάζει 1) στην κατάλληλη αποκατάσταση της διαπραγματείας βλάβης και 2) στην αλλαγή της προδιάθεσης του εγκληματία μέσω της εκπαίδευσης και της εξαρτημένης μάθησης (*Nόμοι*).

Η άποψη του Πλάτωνα για την παραβατική συμπεριφορά καθρεφτίζεται στην πληθώρα των προσπαθειών αντιμετώπισης της διαταραχής διαγωγής στα παιδιά. Κατ' επανάληψη έχουμε προσπαθήσει να αποτραβηγτούμε από την έννοια της τιμωρίας και να προσεγγίσουμε την παιδική παραβατικότητα ως εκδήλωση φυσικής προδιάθεσης που πρέπει να αντιμετωπίσουμε μέσω μεθόδων διδασκαλίας, οδηγητικής ή θεραπείας. Προσπάθειες προσέγγισης του ίδιου θέματος με την απόδοση «άγνοιας» στον παραβάτη που πρέπει να βελτιωθεί και να εμπλουτισθεί με γνώση μέσω της εκπαίδευσης, εμφανίζονται, το νωρίτερο, το 16^ο αιώνα. Η άποψη του Πλάτωνα ότι το έγκλημα είναι ψυχική διαταραχή διαφαίνεται από τις προσπάθειες ανά τους αιώνες για την ύπαρξη κανόνων ηθικής, ειδικά θρησκευτικής φύσης, που να οδηγούν τα παιδιά στην καλή συμπεριφορά. Η αμφιταλάντευση ανάμεσα στην ασθένεια και στην παραβατικότητα αντικατοπτρίζεται σε όλη την ιστορία των διαταραχών διαγωγής, ειδικά τον περασμένο αιώνα, όπου και η ιατρική και η ψυχολογία δοκίμασαν να επέμβουν στη θεραπεία τους. Είναι ενδιαφέρον ότι, όπως ο Πλάτωνας αφήνει αναπάντητο το ερώτημα για το ποιο μοντέλο παραβατικότητας θεωρεί το πιο προσιτό, έτσι και στη σύγχρονη εποχή μεταπίπουμε μεταξύ του θρησκευτικού, νομικού, εκπαιδευτικού και ψυχιατρικού μοντέλου για την εξήγηση και την θεραπεία της παιδικής παραβατικότητας.

Νόμος και ποινική ευθύνη

Η διάκριση του Πλάτωνα ανάμεσα στην έννοια της ευθύνης και της ενοχής δεν φαίνεται να επηρέασε τόσο πολύ την Αγγλο-Αμερικάνικη παράδοση, που ακόμα παλεύει, όπως και τόσους αιώνες πριν, με το ερώτημα: Σε ποια ηλικία ή αναπτυξιακό στάδιο μπορούν οι άνθρωποι να θεωρούνται υπεύθυνοι για τις πράξεις τους; Ένα παράδειγμα αυτής της αναζήτησης αντικατοπτρίζεται στην ακόλουθη συζήτηση στην αυλή του βασιλιά Ερρίκου VIII:

Φέτος, την 29^η Ιανουαρίου (1537/8) παραπέμφθηκε στο Westminster ένα από τα αγόρια του κ. Culpepers, Εγγενούς της Προσωπικής Αυτής του Βασιλιά, που είχε κλέψει το πορτοφόλι του κυρίου του, μαζί με ένα κόδημα του Βασιλιά που βρισκόταν στο ίδιο πορτοφόλι και χρήματα του ποσού των 11 λιρών, και καταδικάστηκε σε θάνατο. Άλλα την επαύριον που μεταφέρθηκε στο μέρος της εκτέλεσης... και ο εκτελεστής έφερνε την σκάλα για την αγχόνη, ο Βασιλιάς έστειλε άφεση για το άφρων αγόρι, και έτσι γλίτωσε από τον θάνατο, προς μεγάλη ανακούφιση των ανθρώπων που ήταν τριγύρω. (Charles Wriothesley, Hamilton, 1894, p.73)

Το ενδιαφέρον σημείο εδώ είναι ότι ενώ κανείς δεν διαμαρτυρήθηκε για το δίκαιο της ποινής του αγοριού, και δεν υπάρχει απόδειξη ότι δεν μπορεί να του καταλογισθεί η ευθύνη της πράξης, η άφεση από το Βασιλιά προκαλεί «την ανακούφιση των ανθρώπων που ήταν εκεί». Όπως είδαμε, ο νόμος του δεκάτου αιώνα προέβλεπε απαλλαγή για τα παιδιά κάτω των 12 ετών από την ποινή για κλοπή και τα παιδιά κάτω των 15 ετών από την εσχάτη των ποινών, ακόμα και